

Luchtwachttorens in Noord - Nederland

Hoewel de Koude Oorlog voorbij is, het IJzeren Gordijn definitief is weggeschoven en stukjes Berlijnse Muur als souvenir voor veel geld te koop zijn, kennen we nog enkele sporen van een uit de hand gelopen bureaucratisch systeem: de luchtwachttorens. In Noord-Nederland zijn er nog vijf, waarvan slechts één op de provinciale monumentenlijst staat, en dat is te weinig.

Jan Abrahamse

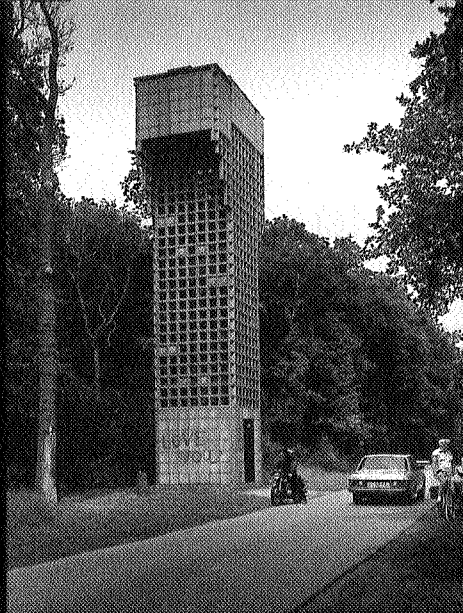
De Koude Oorlog is niet aan Nederland voorbij gegaan. Het waren spannende tijden na de Tweede Wereldoorlog. Vooral in Oost-Europa toen de Sovjetunie beschikking kreeg over de atoombom. Voor de mensen in het Vrije Westen betekende dat de Russen binnen korte tijd in hun achtertuin zouden staan. Om op alles degelijk voorbereid te zijn besloot de Nederlandse regering een waarnemingsnetwerk op te zetten. Daarvoor werd op 1 mei 1950 het Korps Luchtwachtdienst (KLD) opgericht dat tot taak had vijandelijke laagvliegers op te sporen, landingen van Russische parachutisten door te geven, evenals verdachte scheepsbewegingen en explosies van atoombommen. De radar was nog niet gevoelig genoeg om laagvliegende vliegtuigen op te sporen.

Niets zal de waakzamen voorbij gaan

Het werven voor de KLD was geen sinecure, want veel belangstelling was er niet onder de burgerbevolking, hoewel er nadrukkelijk op gewezen werd dat er vanuit militaire zijde niet geringschattend op het werk van de aangeworven burgers neergekeken zou worden. De luchtwachters werden benaderd en behandeld als militairen. Er werden in totaal 276 waarnemingsposten uitgezet over heel Nederland. De posten waren verdeeld

over negen luchtwachtcentra. De waarnemingsposten werden gevestigd op torens, molens en hoge gebouwen. Daarnaast zijn tussen 1950 en 1960 zo'n 140 luchtwachttorens gebouwd, waarvan de geprefabriceerde betonnen raatbouw-elementen geleverd werden door Schokbeton in Kampen, tegenwoordig te Zwijndrecht. De hoogte van de torens varieerde van 2,5 tot 31 meter. Noord-Nederland kende twee luchtwachtcentra: Leeuwarden, waar ook de Noord-oostpolder en de Kop van Overijssel onder vielen, en Groningen dat de provincies Groningen en Drenthe omvatte. In beide centra waren vijftig speciale torens gebouwd, waarvan vijf in de Noord-oostpolder en de Kop van Overijssel, op een onderlinge afstand van zestien kilometer. De reden daarvoor was dat het auditieve waarnemingsvermogen als fundamenteel werd beschouwd, omdat dit destijds bij nacht en bij slecht weer de enige waarnemingsmethode was. De torens werden op een bijzonder zware betonnen fundament geplaatst. In 1951 bedroegen de kosten f 9.500,- voor een toren van vijftien meter en f 12.200,- voor een toren van twintig meter. Daar kwamen de kosten van fundering bij die varieerden van f 1.500,- tot f 4.000,-. Op de fundering werd de toren geplaatst, bestaande uit vier elementaire verticale betonnen balken. Om de twee meter werden de verticale balken

verbonden met horizontale balken. Hiertussen werden raatbouw-elementen met gegalvaniseerde bouten gemonteerd. Het trapenhuis bestond uit houten trappen die in het vierkant omhoog liepen. De kop van de toren werd gevormd door een open observatieruimte van zo'n 5 bij 3,5 meter. In het midden van deze open ruimte bevond zich een ronde tafel met daarop een kaart van de omgeving. In het midden van de kaart - de locatie van de toren - bevond zich een statief met vizierlijker en aanwijspaal. De toren werd bezet door twee mannen - vrouwen mochten dit werk niet doen - waarvan de één via een koptelefoon constant in verbinding stond met de andere posten en de centrale. Boven op de toren bevond zich ook een schuilnis van twee meter hoog, drie meter lang en één meter diep, waarin twee vaste banken en een klaptafel stonden om alle vijandelijke laagvliegers te administreren. 'Niets zal de waakzamen voorbij gaan' luidde de wapenspreuk van het Korps Luchtwachtdienst, maar wat er ook voorbij vloog, de honderden luchtwachters hebben nimmer een sovjetvliegtuig waargenomen. Vele miljoenen guldens zijn aan dit systeem besteed, maar het heeft nooit als zodanig gewerkt. De snelheid van de moderne straaljagers maakte het systeem hopeloos ouderwets en in 1964 werd de KLD opgeheven. Ook toen de BB (Bescherming Burger-

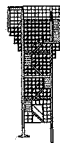

Luchtwachtoren te Oudemirdum, een belvédère voor Zuidwest-Friesland. foto Rob de Groot.

De trotse eigenaar Sjerp Jaarsma toont de ontwerp-tekening van de toren van Oudemirdum. foto Rob de Groot.

bevolking) een groot deel van de torens overnam om de atombom te lokaliseren zijn de torens nooit functioneel geweest. De oude Churchill had gelijk toen hij zijn bekende uitspraak deed dat generaals alleen maar bezig zijn de vorige oorlog voor te bereiden. De krijgsgeschiedenis leert dat vrijwel iedere oorlog anders is. Voorspellingen komen dan ook vrijwel nooit uit: oorlogen lopen altijd anders dan was gepland.

Rondje restanten

Op zoek naar deze curieuze landschapselementen in Noord-Nederland vonden we er nog vijf. De torens in Oudemirdum en Winschoten zagen er zeer gaaf uit, die in Warfhuizen en Schoonebeek waren in en deplorabele toestand en tenslotte was er nog een halve in Bedum. Een rondje industrieel erfgoed uit de Koude Oorlog.

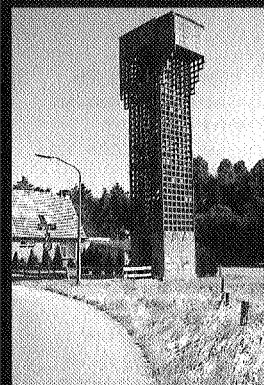
Oudemirdum

De in 1953 gebouwde toren van Oudemirdum is sinds 1991 eigendom van de gebroeders Douwe, Feite en Sjerp Jaarsma die de toren

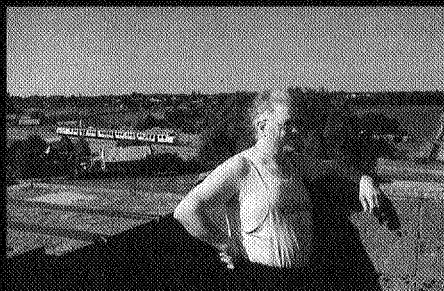
kochten uit een soort nostalgisch gevoel. De eerste eigenaar was Pieter Buwalda, die de toren in 1985 overdeed aan Douwe Muizelaar. Er waren toen plannen om bij de toren een kiosk te bouwen en een parkeerterrein te aan te leggen om de toren zo in het toeristisch pakket van Gaasterland op te nemen.

De jongste van de broers, Sjerp, overdag werkzaam in de grasdrogerij van Gaasterland en in het weekend discjockey te Balk, begeleidt ons naar de perfect uitzierende toren gelegen aan het Huningspaed langs het Jolderenbos van Staatsbosbeheer. De graffiti-spreuk 'Love you' op de toren doet weldadig aan. Tegenover de toren is een schilderijlijst geplaatst door de Initiatiefgroep Verontruste Gaasterlanders die hiermee protesteren tegen de plannen om dit boerenland tot natuurgebied te maken. De houten deur is nog origineel en als die open zwaait zien we een grote vrieskist met ijs en frisdranken die te koop zijn voor de bezoekers van de toren. Boven aangekomen vertelt Sjerp Jaarsma dat in spannende tijden, zoals tijdens de Hongarije-kwestie, de toren dag en nacht bemand

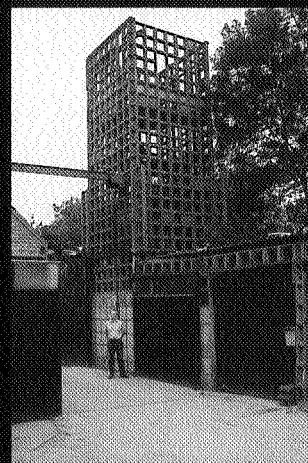
was. Buwalda schijnt de toren voor één gulden gekocht te hebben. Hij vond het zonde dat die toren werd afgebroken en stelde de toren open voor bezoek. Sjerp Jaarsma: **'Als jongen heb ik de sleutel wel bij hem gehaald en dan moest je wat geld in een busje voor de zending stoppen en kon je vervolgens de toren beklimmen.'** Muizelaar kreeg geen vergunning van de gemeente om de toren open te stellen, want die vond het niet veilig genoeg. **'Toen wij de toren kochten was onze bedoeling alleen maar om de toren te behouden, want de gemeente wou de toren liever slopen. Wij hebben de toren opgeknappt voor een paar duizend gulden. De houten trappen zijn vernieuwd en bovenin is een stalen trap vervangen door een nieuwe. We hebben veel moeite gedaan om de originele tegels terug te vinden. Ik heb geprobeerd onderdelen van de toren in Ried bij Menaldum te bemachtigen, maar ik was te laat want hij was al afgebroken. Boven was ook een speciale verrekijker, maar we hebben een andere kijker gekocht, die alles 45 keer dichterbij kan halen.'** Op de toren heeft men een magnifiek uitzicht

De gave toren te Winschoten,
foto Jan Abrahamse.

Jan van Hoorn op zijn toren langs de spoorlijn Groningen-Nieuweschans,
foto Jan Abrahamse.

Jan Klooster voor zijn halve toren in Bedum,
foto Jan Abrahamse.

over het IJsselmeer. De toren staat op het hoogste punt van Gaasterland, 12,7 meter, en de toren is zeventien meter hoog. Je ziet Urk, de Flevocentrale, en bij mooi weer zelfs de weg van Eenhuizen naar Lelystad en de flats van Heerenveen. Het Jolderenbos, het oudste bos van Gaasterland, beneemt het uitzicht in de richting van Stavoren. Kennelijk was het bos in 1953 lager. Er is wel eens gepraat over een verhoging van de toren om zo over het bos uit te kijken. Er is, volgens Jaarsma, zelfs gedacht om hem te verplaatsen. Na de restauratie is de toren op 4 juli 1992 met enig ceremonieel vertoon geopend door kolonel Willem J. Sneek, commandant van de luchtmachtbasis Leeuwarden. Bij deze opening was ook aanwezig de in Sloten wonende zoon van architect Zwaagstra die de torens heeft ontworpen.

De toren is verzekerd tegen calamiteiten als storm en brand, maar ook tegen ongelukken op of in de toren. Jaarsma: **'Met de Open Monumentendag is de toren altijd geopend en dan is het erg druk, dat komt misschien wel omdat de toegang dan gratis**

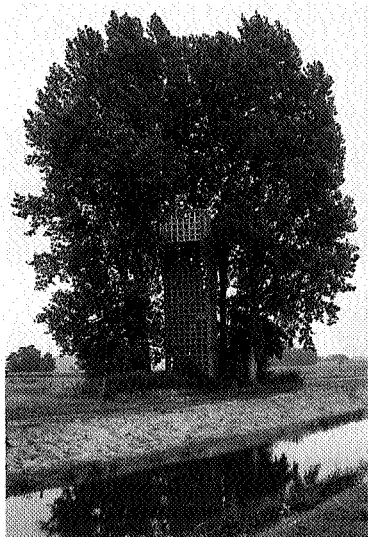
is.' De eerste twee seizoenen is de toren toegankelijk geweest voor het publiek, maar de bezoekersaantallen vielen tegen. Er kunnen tegelijkertijd vijftien mensen op. Sjerp Jaarsma heeft er onlangs met vrienden gebarbecued. **'Wij zouden graag zien dat er een mogelijkheid was om hier te parkeren en een bord te plaatsen waarop de historie van het gebouw vermeld is, maar de gemeente wil daarvoor geen geld uittrekken.'** Het trio Jaarsma heeft een stichting opgericht met als doel de toren in stand te houden. Inmiddels zien zowel de gemeente als de provincie in dat het een belangrijk gebouw is. **'Vroeger gebeurden er ook regelmatig vogeltellingen'**, vertelt Sjerp over andere gebruiksmogelijkheden van de toren. Verder hebben kunstenaars er een project gedaan en oefent de ME wel eens op de toren. Kinderen hebben veel belangstelling voor de toren, laatst heeft een leerling een spreekbeurt gehouden en dan komt de hele klas kijken. **'Wijzend naar de Rinia state mijmert Sjerp voor zich uit: 'Het is het mooiste plekje van Friesland, misschien wel van Nederland.'**

Winschoten

De tweede gave luchtwachtoren staat in Winschoten op de grens met de gemeente Scheemda aan de Meidoornlaan die langs de spoorlijn Groningen-Nieuweschans loopt. Eigenaar is Jan W. van Hoorn.

In 1979 heeft de familie Van Hoorn een huis gehuurd van de familie Jager aan de Meidoornlaan. De vijftien meter hoge toren stond op het erf en in 1984 kocht Jan van Hoorn het huis. De toren kocht hij voor een pakje sigaretten. Jager had de toren van het ministerie gekocht van een kolonel. Uit het verhaal van Van Hoorn blijkt dat de kolonel de toren graag kwijt wilde en bepaald geen uitgekookte handelaar was. Van Hoorn: **'Hij vroeg of er 8500 gulden voor, maar toen Jager dat niet wilde betalen, was 85 gulden ook goed. Uiteindelijk heeft Jager een bedrag genoemd van 45 gulden en daar ging de kolonel mee akkoord.'** Jager heeft nooit iets met de toren gedaan. Jan van Hoorn heeft de toren steeds onderhouden ook toen hij nog geen eigenaar was. Later had hij plannen om in de toren kip-

De geheel in populieren verdwenen toren van Schoonebeek, foto Jan Abrahamse.

pen of duiven te houden en er een windmolen op te plaatsen, maar dat bleek niet haalbaar. **'Ik heb in de toren ook zenders uitgetprobeerd die ik gemaakt had voor amateurzenders in de omgeving.'**

Op de vraag of hij wel eens in de toren geslapen had, antwoordt Van Hoorn: **'Nee, ik heb wel eens gedacht: als ik ruzie met mijn vrouw krijg dan heb ik een prachtig alternatief in de schuilnis, maar we hebben nooit ruzie gehad. Toen mijn vrouw moest studeren en rustig wilde werken ging ik met een grammofoon en 78-toeren platen naar boven en dan zat ik in de schuilnis platen te draaien.'**

'De toren is perfect onderhouden en is niet voor het publiek toegankelijk.

Hij is niet ten prooi gevallen aan vandalisme en dat heeft natuurlijk alles te maken met het feit dat de toren in de bebouwde kom staat en vlak bij het huis waar Jan van Hoorn tot voor kort woonde. **'Ik heb de toren gekocht uit nostalgische overwegingen. Vroeger stonden er hoge populieren rond de toren en die staken wel vijf tot tien meter boven de toren uit. Ik heb de bomen verwijderd want ze waren ziek.'**

Rondom kan men vrij rond kijken. Winschoten ligt aan je voeten en Veendam, Scheemda zijn prachtig te observeren. De windstreken staan nog aangegeven op de zijkant van de observatieruimte. De standaard van de tafel staat er ook nog. Jan van Hoorn:

'Bij heel helder vriezend weer in Januari 1982 heb ik met een verrekijker naar de Martinitoren in Groningen gekeken en kon ik zien dat het vijf voor half vier was. Er is een architect uit Groningen geweest die de toren wilde kopen en er in wonen. Maar ik wilde de toren niet kwijt.'

Van Hoorn herinnert zich ook het kunstenaarsproject dat in 1981 werd uitgevoerd door architect Ebel Laanstra uit Groningen, beeldhouwer Joost Albronda en Erna Jansen uit Kantens, samen vormend de Stichting OOK (Onderzoeken en Ontwikkelen van Creatieve processen). Tijdens een beklim-

ming van de toren, bijgelicht door schijnwerpers verklaarde Laanstra de torens tot 'upjekt'. Deze ludieke acties werden gedaan op de torens van Oudemirdum, Winschoten, Warfhuizen en Ried.

Bedum

25 jaar geleden kocht de in Bedum geboren Jan Klooster het huis aan de Oudedijk 1 te Bedum en daarbij werd hij eigenaar van de luchtwachttoeren die toen nog geheel intact was. De vorige eigenaar van

het huis had de toren voor een symbolisch bedrag overgenomen van het ministerie. Klooster herinnert zich nog dat de toren gebouwd werd. **'Er zit net zoveel beton onder de grond als dat er boven de grond aanwezig is.'** De toren was twintig meter hoog en daarmee de hoogste van Noord-Nederland. Torens die hoger waren dan negentien meter werden voorzien van steunberen, die ook uit raatbouw-elementen bestonden. Het bovenste stuk van de toren heeft Klooster, die werkzaam is bij de gemeente Groningen en daarnaast hobbyboer, verwijderd omdat hij er niet met auto's en machines langs kon. Door het verwijderen van de steunberen was de toren niet meer stabiel en heeft Jan Klooster zo'n tien meter van de toren afgehaald. In het restant van de toren heeft Klooster ramen gemaakt, die precies in de raatbouw-elementen passen, omdat hij de toren als recreatieverblijf wilde gebruiken. **'Ik had zelfs plannen om er een lift in te bouwen'**, vertelt Jan Klooster. **'Af en toe klim ik naar boven. Dat wil ik op mijn oude dag ook doen om een beetje naar vogels te kijken en met een verrekijker het landschap observeren. Ik ben zeer tevreden met mijn toren, want er zijn maar weinig mensen die kunnen zeggen dat ze een toren achter het huis hebben.'**

Schoonebeek

De ruim elf meter hoge en bijna 40.000 kilogewende toren van Schoonebeek staat geheel verscholen tussen zeer hoge popu-

lieren en staat langs het Schoonebekerdiep, dat hier de grens vormt met Duitsland. Hij is ook het beste zichtbaar vanaf de Duitse kant. Sinds 1988 is de NAM eigenaar van de grond en van de weg die langs de toren loopt en daarmee ook van de toren. Hoewel de toren evenals de weg er naar toe niet voor publiek toegankelijk zijn, is het op de zonovergoten middag dat ik hier ben een vaet vrient van auto's en fietsers.

Theo Kerkman, hoofd bouw- en woningtoezicht van de gemeente Schoonebeek, vertelt dat de bouwaanvraag van de toren is verleend op 12 april 1954. Bij de luchtwachters van Schoonebeek zaten ook vogelliefhebbers en de toren is daarna overgegaan naar de plaatselijke vogelwacht. Theo Kerkman: **'Volgens overlevering is hij aan de vogelwacht geschonken voor een symbolisch bedrag, maar dat staat nergens zwart op wit. De secretaris-penningmeester is inmiddels overleden.'**

Aan de voet van de toren liggen een paar volkstuintjes op een vroegere vuilnisbelt van de gemeente. De door betonrot aangedaste toren ziet er allerbelabberst uit. Tuinier T. Habing ergert zich aan het feit dat de jongelui de toren nogal ruïneren. Het waterschap klaagt steen en been dat het Schoonebekerdiep op die plek vol puin ligt. De NAM wil dan ook wel van de toren af en heeft in januari 1993 een sloopvergunning aangevraagd. In dezelfde tijd bleek de consultant Monumentenzorg geïnteresseerd te zijn in de toren. Johan Kruijer van de afdeling Monumentenzorg van de provincie Drenthe stelt dat er nog maar één exemplaar is en dat de toren goed past in de reeks verdedigingswerken van de provincie, evenals de schansen, delen van Coevorden en het garnizoensgebouwen van Assen. Op de vraag of een monument niet 50 jaar moet zijn om in het kader van de monumentenwet geplaatst te worden, antwoordt Kruijer: **'Als het een Rijksmonument is, is dat inderdaad een voorwaarde, maar de provincie Drenthe heeft als enige een eigen lijst van monumenten en daar hebben we met de toren in Schoonebeek duidelijk niet de**

grens van vijftig jaar gehanteerd. De provinciale lijst is overigens gekoppeld aan de gemeentelijke lijsten, die ook zelfstandig weer objecten kunnen toewijzen. Onze bedoeling is om onderhoud en restauratie te stimuleren vanuit gemeente en provincie. Om de toren te behouden moet er veel energie in gestoken worden, want het is bepaald niet gemakkelijk. De kosten van restauratie zijn nog niet bekend.

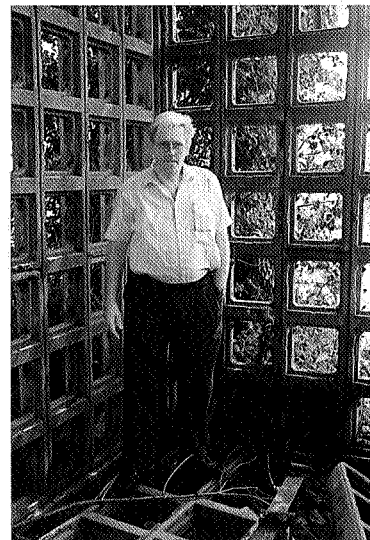
Ik wil een aantal partijen interesseren voor deze restauratie, zoals het bedrijf Schokbeton, die de torens gemaakt heeft, een technische school, en mogelijk ook provinciale en gemeentelijke werkgelegenheidsprojecten. Ook de onlangs opgerichte afdeling Groningen/Drenthe van de Stichting Industrieel Erfgoed heeft belangstelling voor de toren.'

Volgens E. Rotman, hoofd grondzaken van de NAM, is zijn bedrijf bereid de toren te verkopen voor het symbolisch bedrag van één gulden. De NAM wil van de verantwoordelijkheid af, zeker omdat er regelmatig jongetjes in spelen, die onlangs een vuurtje in de toren stookten. De sloopkosten bedragen volgens Rotman naar schatting zo'n f 40.000 tot f 50.000,-. Voor de restauratie is veel meer geld nodig. Maar het is volgens hem bespreekbaar dat het geld dat nodig is voor het slopen gestort wordt in een fonds voor de restauratie. Theo Kerkman: **'Als we middelen hebben willen we de toren graag bewaren. Hij is uniek in Drenthe en staat op een aardige plaats: historisch en strategisch is het een leuke locatie.**

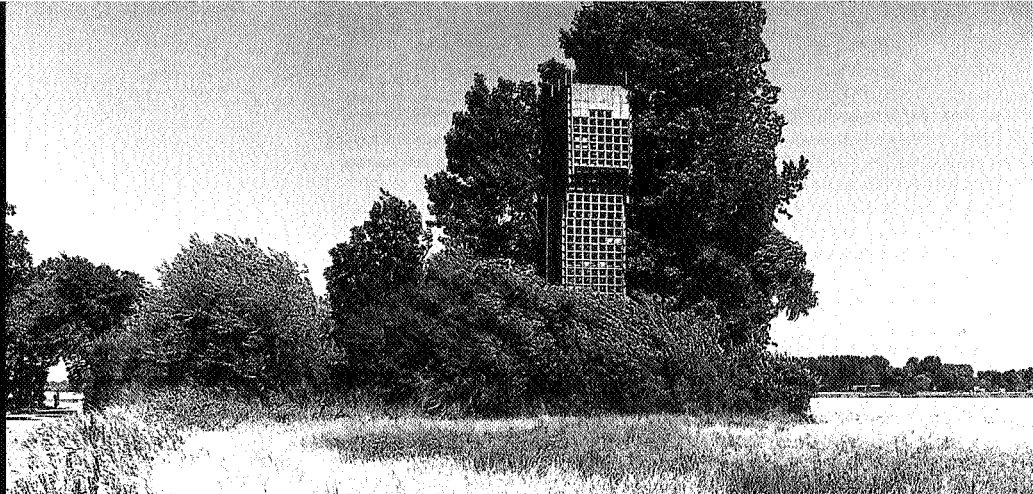
Hij zou opgenomen kunnen worden in een recreatief plan, zowel bij de provincie als bij de gemeente. Als uitkijktoren zou hij een functie kunnen vervullen om te kijken naar de honderden ja-knikkers in het Nederlandse en vooral in het Duitse gebied. De bomen moeten dan wel stevig gesnoeid worden.'

Warfhuizen

Rijdend van Warfhuizen naar Wehe-Den Hoorn passeert men op de Baron Van Asbeckweg in een scherpe bocht de zeer

Gemeenteambtenaar Theo Kerkman in de ontaktele toren van Schoonebeek, foto Jan Abrahamse.

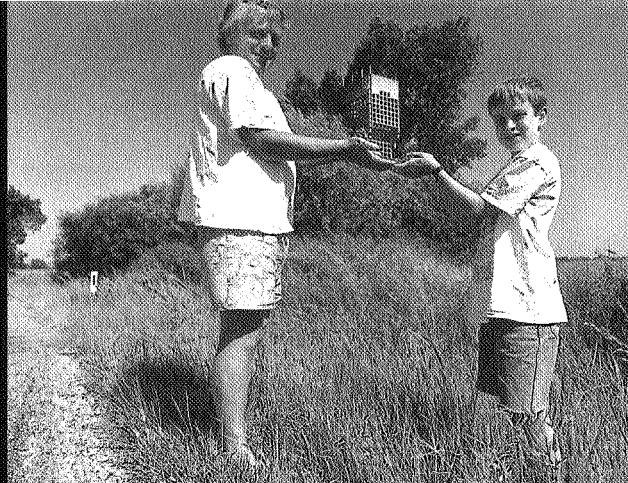
De luchtwachtoren Warfhuizen kan prachtig fungeren in het cultuuroeristisch beleid van de provincie Groningen, foto Rob de Groot.

fraai gelegen bijna veertien meter hoge luchtwachtoren, die eigendom is van Pek van Andel uit Feerwerd. In 1974 kocht Van Andel voor honderd gulden de toren van Piet Dijkhuis die op een boerderij woont vlak bij de toren. Later kocht hij voor f 5.000,- nog een langwerpige strook grond rond de toren van 11,20 are om bij de toren bosschages aan te leggen in de vorm van het portret van Leonardo da Vinci, en om te voorkomen dat de gemeente zonder zijn toestemming de toren zou slopen.

Met zijn zoon Albert bezoeken we de van drie kanten met populieren omgeven toren en dan blijkt dat boer Dijkhuis het land van Pek van Andel mee geploegd heeft bij zijn eigen land. 'Vroeger heb ik daar nog wel eens pacht voor gekregen', vertelt de praatgrage Van Andel. 'De toren is onbeschrijflijk mooi als symbool van militaire domheid en zinnebeeld van het onverwachte.' De bosschages rond de toren liggen op een voormalige vuilnisbelt. De trap zat er nog in toen Van Andel de toren kocht. 'Om pragmatische redenen heb ik de deur nooit afgesloten om zo iedereen de kans te geven van de toren en het uitzicht te genieten. Later heb ik de deur om pragmatische redenen open gelaten want anders werd hij wel opengebroken. Maar dat was allebei niet verstan-

dig, het heeft de 'ruïniserig' in de hand gewerkt.' Plannen om met de toren iets te doen zijn er genoeg geweest, maar ze zijn nooit gerealiseerd. Van Andel wilde er zelf graag in wonen en via zonne-energie elektriciteit en verwarming realiseren. Maar ook anderen hebben ideeën gehad. Het waren studenten, padvindsters, artiesten, zendamateurs en vogelwachters die op de toren afkwamen. Een Groninger architect heeft tekeningen gemaakt voor een kantoor. Van Andel: 'Ik ben nog nooit van officiële zijde, noch door de provincie, noch door de gemeente benaderd met de opmerking: 'Goh wat leuk Van Andel, jij hebt dat ding gekocht, zullen we jou eens helpen'. Omgekeerd heb ik de gemeente regelmatig verzocht of ik er mocht wonen, maar de (vroegere) gemeente Leens heeft het bestaan om mij nooit te antwoorden. Ook de huidige burgemeester Bruins Slot van gemeente De Marne heeft geen oog voor cultuurhistorische monumenten. Er is hier een structureel gebrek aan gevoel voor schoonheid. Ik zou het buitengewoon op prijs stellen als de gedeputeerde van cultuur mij zou bellen - mijn telefoonnummer is 05941-1683 - om de toren eens te bekijken. De overheid heeft de expertise in huis, zowel technisch als cultuurhistorisch, om te voorkomen dat

dit gebouw over tweehonderd jaar verdwenen is. Hij ziet er uit als een geslachtsorgaan in het schaamhaar. Ik wil graag dat het een provinciaal en rijksmonument wordt. Het is momenteel een object van vandalisme. Aan de ene kant word ik niet geholpen en mag ik niets doen, en aan de andere kant krijg ik het verwijt dat ik de toren verwaarloos. Ik koester deze toren. Het doet me wat. Ik sta voor alles open. Het past in het cultuuroerisme. Mijn zegen hebben ze. Het sluiswachtershuis in Zoutkamp en de watertoren in Groningen zijn door mijn toedoen behouden gebleven: het zijn nu monumenten. Als romanticus zeg ik hoe minder er met die toren gebeurt hoe beter. Als je hem overlaat aan de tand des tijds is 'le eigenlijk het mooiste. Maar ook daarin ben ik nooit door de overheid gesteund, ook door de Bond Heemschut niet want die zit te freaken op kerken en molens.' Van Andel, wijzend op een uitspraak in een interview uit 1989 in de Volkskrant dat hij van die toren af wil, zegt 'Kijk, als er inderdaad iemand een serieus plan heeft en hij kan aantonen dat hij daarvoor een vergunning krijgt, dan is hij beschikbaar. Maar waar ik bang voor ben is dat ik een brief krijg van de overheid dat de toren

Pek van Andel en zijn zoon Albert koesteren hun toren als symbool van militaire domheid en zinnebeeld van het onverwachte, foto Rob de Groot.

een gevaar dreigt te worden voor de omgeving en dus gesloopt moet worden. Dat is ook gebeurd met de zakkenschuur in Mensingeweer, waar ik een paar jaar gewoond heb; maar door allerlei instanties te benaderen heb ik dat kunnen voorkomen; het is nu een monument.'

Tot slot zegt de op het Laboratorium van celbiologie en elektronenmicroscopie van de Rijksuniversiteit Groningen werkende Van Andel dat hij geobsedeerd is door prachtige gebouwen sinds hij als vierjarige de ouderlijke boerderij in brand heeft gestoken. 'De liefde voor torens heb ik als kleine jongen meegekregen van mijn grootouders. Mijn moeder was namelijk de jongste dochter van echtpaar Kröller Müller. Als kind ben ik in de toren van Sint Hubertus geweest.'

Behoud luchtwachtorens

Van de vijftig luchtwachtorens die in Noord-Nederland hebben bestaan is het alleszins de moeite waard de vijf overgebleven monumenten van de moderne krijgsgeschiedenis te behouden. Niet iedereen is gecharmeerd van de torens. Bij de plaatsing werden duidelijke protesten gehoord. Zo schreef de Provinciale Zeeuwse Schoonheidscommissie dat 'de bouwsels uit aeste-

tisch oogpunt gezien zeer in het landschap zouden detoneren.' Nu echter gaan naast architectonische kwaliteiten ook zeldzaamheid en de informatiefunctie een rol spelen in de waardering. Het is duidelijk dat de in het open veld staande torens van Warhuizen en Schoonebeek alleen behouden kunnen worden door er een nieuwe functie aan te geven. Die van Schoonebeek staat gelukkig op de provinciale monumentenlijst en die status zou die van Warhuizen ook moeten krijgen. In het beleid van het cultuurtoerisme dat met name de provincie Groningen voorstaat, past de toren van Warhuizen naadloos. Gedeputeerde voor Cultuur Mirjam de Meijer van de provincie Groningen stelt dat het belangrijk is dat unieke zaken als zo'n luchtwachtoren behouden blijven. 'Wij hebben niet, zoals Drenthe, een eigen provinciale monumentenlijst, maar wel het fonds 'Cultuurhistorisch erfgoed', dat speciaal voor dit soort gebouwen en cultuurhistorische landschapselementen in het leven is geroepen. Er moet dan wel een plan bestaan om deze toren te behouden of het moet passen in de werkgelegenheidsfeer.

Zo hebben we bijvoorbeeld de sluzen bij Aduarderzijk gerestaureerd uit dat fonds.' De toren van Oudemirdum vervult een

belvédère-functie in Zuidwest-Friesland en dat is te danken aan de gebroeders Jaarsma. De gave toren te Winschoten van Jan van Hoorn moet zeker behouden worden. De mogelijkheid om een toren te bewaren door die over te plaatsen naar het Museum voor de Luchtvaart in Soesterberg is volgens overste M. Botma, directeur van het museum, praktisch onmogelijk. 'We zijn nog steeds geïnteresseerd, maar financieel is het niet haalbaar en intussen loopt de tijd ons door de vingers.' Niettemin is het voor de noordelijke bestuurders alleszins de moeite waard zich in te spannen voor het behoud van deze curieuze landschapselementen die belangwekkend zijn vanuit cultuur- en militair-historisch perspectief en vanuit het oogpunt van de geschiedenis van de bouwkunde en van de constructietechniek. Nb

Literatuur

Hans Sakkers, Johan den Hollander, Luchtwachtorens in Nederland, industrieel erfgoed uit de Koude Oorlog, Middelburg, z.j.